

MUHAMMED GÜZELHÎSÂRÎ VE EZHÂRU'T-TENZÎL İSİMLİ TEFSİRİNİN RİVAYET AÇISINDAN DEĞERİ

Alican DAĞDEVİREN*
Elif KÜÇÜKAHMET**

Öz

Osmanlı tefsir geleneğinin içerisinde ismi anılması gereken müfessirlerden biri de Muhammed Güzelhisârî'dir. O, bir müfessir olarak tefsir alanındaki eserleri yanında İslâmî ilimlerin diğer alanlarında da eserler vermiş velûd bir ilim adamıdır. Bu makale Güzelhisârî'nin şahsiyetini, ilmî kişiliğini, eserlerini ve tefsiri Ezhârû't-Tenzîl'i rivayet açısından değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhammed b. Hamza Güzelhisârî, Ezhârû't-Tenzîl, Osmanlı, Tefsir, Rivayet.

Muhammed Guzelhisari and Importance of His Commentary Named Ezharu't-Tenzil as a Hearsay

Abstract

One of the Ottomans most prevalent comentators that shoud be mendtioned (or touch upon) is Guzelhisari. Aside from his being a commentator, he produced many books over islamic sciences which shows how prolific he is. This articles aims at getting to know his personality, his works and tries to evaluate Ezharu't-Tenzil as a hearsay.

Keywords: Muhammed b. Hamza Guzelhisari, Ezharu't-Tenzil, Ottoman, Commentary, Hearsay.

Giriş

İslam bilim tarihinin ilk yüzyıllarından itibaren çeşitli formlar kazanarak gelişen tefsir faaliyetleri Osmanlı'da süren diğer ilmî ve edebî faaliyetler arasında önemli bir yere sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kur'an ilimlerine ve tefsire dair birikim Türkçemize kazandırılmış, sûre tefsirleri ve meâl çalışmalarına yer verilmiştir. Ayrıca Osmanlı'da tefsir geleneğinin sürdürülmesi adına Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*, Kadı Beydâvî'nin *Envârû't-Tenzîl* ve Fahreddin er-Râzî'nin *et-Tefsiru'l-Kebîr* gibi tefsir külliyyatının önemli eserleri yaygın olarak okunmuştur.¹

Osmanlı'da tefsir faaliyetleri, bazı önemli eserler yazılmasına rağmen XII. yüzyıla kadar büyük bir kütüphane oluşturacak zenginliğe ulaşmamıştır. Bu zaman diliminde köklü eserler vücuda getirecek müfessirlerden çok, zamanın ilim anlayışına sahip müfessirler yetişmiştir. Bu müfessirler geçmişten

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi (dagdeviren@sakarya.edu.tr).

** Kur'an Kursu Öğreticisi, Diyanet İşleri Başkanlığı (elifkucukahmet@gmail.com).

1 Mehmet Paçacı, "Osmanlı Medresesinde Tefsir Öğretiminin Yeri ve Çağdaşlıkla Karşılaşması", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları I*, İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2011, s. 72-73.

aldıkları geleneğe sahip çıkmış, aklî ve naklî ilimlerin mevcut yapısını korumaya çalışmıştır.²

Osmanlı'da XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar ise Kur'an kültürü ve tefsir birikimi nesilden nesile aktararak varlığını sürdürmüştür. Muhammed b. Hamza Güzelhisârî'nin *Ezhâru't-Tenzîl* isimli eseri Osmanlı'nın son dönemine yakın bir zamanda kaleme alınmış, zengin içeriğiyle önceki birikimi yeni nesillere aktaran bir tefsirdir. Sadece el yazmaları bulunan *Ezhâru't-Tenzîl* üzerinde çalışarak sunumunu yaptığımız bu makale, Osmanlı müfessirlerinden ve tefsir faaliyetlerinden birini daha gün ışığına çıkarması açısından ayrı bir önem arz etmektedir.

Muhammed Güzelhisârî'nin Hayatı

Asıl adı "Âlim Muhammed b. Hamza"³ olup daha ziyade, "Müftîzâde", "Hacı Emirzâde"⁴ ve "Âlim Mehmed Efendi" gibi lakaplarla ve "üstâd", "allâme", "yed-i tûlâ"⁵, gibi sıfatlarla tanınmaktadır. Ayrıca "Osmanlı Hanefî fıkıhçısı"⁶ ve "müfessir" tanımlamalarıyla da kayıtlarda ismi geçmektedir.⁷ Aydın ilinin Güzelhisar⁸ ilçesinden olduğu için kendisine "Güzelhisârî"⁹ ve "Aydınî"¹⁰ de denilen müfessirin doğum tarihi ile ilgili bir kayıt bulunmamaktadır.

Muhammed Güzelhisârî'nin ailesi hakkında kaynaklarda kapsamlı bilgi yer almamaktadır. Ancak müfessire ait risalelerin birinde babası Hamza'nun hocası Derviş Efendi'den bahsedilmesi¹¹ ve tefsiri *Ezhâru't-Tenzîl*'in de oğlu

2 Paçacı, "Osmanlı Medresesinde Tefsir Öğretiminin Yeri ve Çağdaşlıkla Karşılaşması", s. 74-75.

3 Bkz. Recep Cici, *Bir Osmanlı Fakihi Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risaleleri*, Bursa: Emin Yayınları, 2006, s. 17.

4 Bkz. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Meral Yayınları, ts., I, 262; Ömer Nasûhî Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, 1955, I-II, 553; Ali Rıza Karabulut, Ahmet Turan, *Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslam Kültür Tarihi ile İlgili Eserler Ansiklopedisi*, Kayseri: Akabe Yayınları, ts., IV, 2718.

5 Bkz. Cici, *a.g.e.*, s. 17.

6 Bkz. İsmâil Bağdadî, *Hediyetü'l-Ârifin*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1955, II, 265.

7 Bkz. Ömer Rıza Kehhâle, *Mû'cemu'l-Müellifin*, Beyrut 1957, X, 271; Karabulut, *İslam Kültür Tarihi ile İlgili Eserler Ansiklopedisi*, s. 2718.

8 Güzelhisar hakkında bilgi için Bkz. Feridun Emecan, "Aydın", İstanbul: DİA, 1995, IV, 235-237.

9 Bkz. Bağdadî, *a.g.e.*, II, 265.

10 Bkz. Kehhâle, *a.g.e.*, X, 271.

11 Risalelerinin birinde babasının hocası Derviş Efendi'den bahsetmesi babasının da ilim sahibi olduğunu göstermektedir, Cici, *a.g.e.*, s. 18.

tarafından istinsah edilmiş olması; müellifin ilim geleneği bulunan bir aileye mensup olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.”¹²

İlmî Şahsiyeti

Müfessir Güzelhisârî'nin tahsilini hangi hocalardan yaptığı kesin olarak bilinmemekle birlikte başta babası¹³ olmak üzere Osmanlı medreselerinde pek çok hocadan ders alıp öğrenimini ve ilmî faaliyetlerini sürdürdüğü söylenebilir. “Dinî ilimlerin çoğunda özellikle fıkıh ilminde ihtisas sahibi bir zat,”¹⁴ olduğuna vurgu yapılması ve “müteffennin bir fazıl”¹⁵ olarak nitelendirilmesi, O'nun ilmî kişiliğine dair düşülen notlardandır. Ayrıca “allâme, üstâd, fakih, mütekellim, müfessir ve muhaddis” gibi hakkında kullanılan sıfatlar ve eserlerindeki ilmî veche Güzelhisârî'nin ilmî derinliğini desteklemektedir. O, derin bilgisini bir ilim adamı şahsiyetinin ayrılmaz parçası olan tevazuu¹⁶ ile de taçlandırmıştır.

Güzelhisârî'nin tevazuu öncelediğini risalelerinde görüş beyan ettiği ve ferağ kaydı düştüğü bölümlerde kullandığı ifadelerde de görmek mümkündür. Nitekim risale metinleri içinde yer alan *yekûlü'l-'abdu'd-da 'ifl Âciz kul der ki* ifadesi ve metin sonlarında yaygın olarak kullandığı *el-hakîr* ve *el-fakîr* sıfatları *el-'abdu'l-fakîr*, *el-'abdu'z-zelîl*, *el-'abdu'd-daîf*, *el-abdu'l-'asî ve'l-müznibü'l-kâsiyyü'l-fakîr ilâ afvi rabbihi*, *ed'afü 'ibadi'l-lâh*, *ahvecu 'ibâdi'l-lâh*, *kebîru'l-cürum kesîru't-taksîr*, *el-mu'terif bi'l-'aciz ve'l-fütûr* gibi tabirler bu tespiti teyit etmektedir.”¹⁷

İncelediğimiz kaynaklar arasında müellifin hocalarının kim olduğuna dair geniş bilgi bulunmamaktadır. Yalnız bir kaynaktaki “tahsilinin tamamını Osmanlı medreselerinde ve başta babası olmak üzere bir çok hocada yaptığı özellikle Temel İslam Bilimleri'nde iyi bir eğitim alıp hizmet hayatına başladığı söylenebilir”¹⁸

Uzun süre Aydın Müftülüğü yaptığı kaydedilen¹⁹ müellifin, bunun dışında yaptığı görevler hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak fıkha dair risalelerinde bulunan “talebelerimle bulduğum gençlik yıllarımda”

12 Bkz. Muhammed b. Hamza, Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, Beyazıt Kütüphanesi, nr. 612, vr.74^b.

13 Bkz. Cici, *Fıkıh Risâleleri*, s. 18.

14 Bkz. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 262.

15 Bkz. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, s. 553.

16 Bkz. Cici, *a.g.e.*, s. 26.

17 Bkz. Cici, *a.g.e.*, s. 20.

18 Bkz. Cici, *a.g.e.*, s.18.

19 Bkz. Bursalı Mehmet Tahir, *a.g.e.*, I, 262.

ifadesi onun müderrislik görevinde bulunduğuna dair de ipuçları vermektedir.²⁰

İfa ettiği müderrislik görevinden yola çıkılarak müfessirin pek çok talebesi olduğu sonucu çıkarılabilir.²¹ Nitekim Ezhâru't-Tenzîl adlı eserin incelediğimiz nüshasının,²² Âyetü'l-Kürsi tefsiri kısmının sonunda "babam, hocam, Ebû Muhammed Âlim Muhammed Güzelhisârî"²³ şeklinde düştüğü nottan oğlunun da talebeleri arasında olduğunu anlamaktayız.

Müfessirin ölüm tarihi ile ilgili olarak Ezhâru't-Tenzîl gerek incelediğimiz nüshasında²⁴ gerek diğer nüshalarında herhangi bir tarih not olarak düşülmemiştir. Biyografi kaynaklarında ölüm tarihi 1010/1601²⁵, 1121/1709²⁶, 1204/1789²⁷ olarak geçmektedir. Ancak fıkıh risaleleri ve diğer eserleri üzerinde yapılan çalışmalar sonucu Güzelhisârî'nin ölüm tarihinin "1116/1704"²⁸, "1118/1706"²⁹ ya da "1122/1710"³⁰ olabileceğini söylemek daha isabetli gözükmektedir.

Eserleri

Muhammed b. Hamza Güzelhisârî, belki de müftü olmasının doğal bir sonucu olarak başta fıkıh olmak üzere pek çok alanda eser telif etmiştir.

Müellifin yaşadığı dönemde tefsir derslerinin eğitimin sonlarına doğru verilmesi o dönemde tefsire verilen önemi gözler önüne sermektedir. Buna bağlı olarak Muhammed b. Hamza Ezhâru't-Tenzîl adlı eser başta olmak üzere tefsire dair bir çok risale kaleme almıştır. Onun tefsire ait eserleri şunlardır:

"Ezhâru't-Tenzîl",³¹ "Telhîsu Ezhâri't-Tenzîl",³² "Tefsîru'l-Kalakul", "Tefsîru Sûreti'l-İhlâs", "Tefsîru Sûreti'l-Felak", "Tefsîru/Şerhu De'avâtî'l-Furkâniyye",³³

20 Bkz. Cici, *a.g.e.*, s. 19.

21 Bkz. Cici, *a.g.e.*, s. 20.

22 Beyazıt Devlet Ktp, nr. 612.

23 Bkz. Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, vr.74^b.

24 Beyazıt Devlet Ktp, nr. 612.

25 Bkz. Kehhâle, *Mücemu'l-Müellifin*, X, 271; Bağdadî, *Hediyetü'l-Ârifin*, II, 265.

26 Bkz. Karabulut, *İslam Kültür Tarihi ile İlgili Eserler Ansiklopedisi*, IV, 2718.

27 Bkz. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, s. 553; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 262.

28 Bkz. Süleyman Mollaibrahimoğlu, *Süleymaniye Kütüphanesinde Bulunan Yazma Tefsirler (Metod ve Kaynakları)*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2002, s. 428.

29 Bkz. Cici, *Fıkıh Risâleleri*, s. 21.

30 Bkz. Süleyman Kaya, "17. Yüzyıl Sonlarında Muhalif Bir Metin: Muhammed b. Hamza el-Aydinî'nin Bey'u'l-İne Risalesi", *Dîvan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, 2009/1, cilt: XIV sayı: 26, 99.

31 Bkz. Kehhâle, *Mücemu'l-Müellifin*, X, 271; Bağdadî, *Hediyetü'l-Ârifin*, II, 265; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 262; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, s. 553; Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, s. 169; Mollaibrahimoğlu, *Yazma Tefsirler*, s. 427-431. Eserin yazma nüsha-

“Risâle fî Kavlihî Teâla Femen Ya'mel Miskâle Zerretin”, “Risâle fî Mahzûfâtî'l-Kur'ân”.³⁴

Müellifin tefsire dair eserlerinin yanısıra müftülük görevinin doğal bir sonucu olarak fıkha dair çok sayıda risaleleri de bulunmaktadır. İslâmî ilimlerin neredeyse her alanında eserleri bulunan Muhammed Hamza Güzelhisârî'nin hadis, kelim, tasavvuf gibi alanlarındaki eserleri ise şunlardır:

Müellifin hadise dair eserleri “*el-Ehâdîsu'l-Mevdûa*”, “*Risâle fî Şerhi's-Salât 'ale'n-Nebî*” ve “*Risâle fî Hadîs men Ğadibe*” dir.

Kelam konularını içeren risaleleri “*Risâle fî Tecdîdî'l-Îmân*”, “*Risâle fî'l-Îmân ve'l-İslâm*”, “*Risâle me'l-Îmân ve me'l-İslâm*” ve “*Risâle-i Akaid*” dir.

Muhammed b. Hamza'nın mevcut bir çok eseri arasında fıkha dair olanlar daha çok ve dikkat çekicidir.³⁵ Onun fıkıhla ilgili eserleri risalelerden oluşmaktadır. Fıkıh risalelerinin konuları ana başlıklar halinde usûl (6), ibadetler³⁶ (32), şahıs ve aile (6), borçlar (6), miras (2), ceza (1), devletler hukuku (1) ve muhtelif (12) şeklinde sıralanabilir.³⁷

Müellifin tasavvuf alanındaki eserleri “*Zubdetü'l-Mecâlis*”, “*Şerhu Esmâil-lahi'l-Hüsnâ*” ve “*Risâle fî'l-Mev'izât ve't-Tasavvuf*” tur.

Güzelhisârî'nin bahsetmiş olduğumuz alanların dışında Arap dili, mantık ve aruz gibi alanlarda az sayıda da olsa risalesi bulunmaktadır:

Arap Dili'ne ait “*Risâle fî Tasarrufâtî Ehli'l-Lüġa*” isimli eseri, mantık'a ait “*Hâşiyetü Hacı Emirzâde ale't-Tezhîb*” ve aruza dair yaptığı çalışmanın adı ise “*Risâle fî 'İlmi'l-Arûz*” dur.

“Ezhâru't-Tenzîl” ve Rivayet Açısından Değerlendirilmesi

Tefsirin Tanıtımı

Ezhâru't-Tenzîl adlı eserin Beyazıt ve Süleymaniye Kütüphanesi'nde aynı isimle kayıtlı beş farklı nüshası bulunmaktadır:

Ezhâru't-Tenzîl'e ait ilk nüsha Beyazıt Devlet Kütüphanesi 612 numarada kayıtlı olan ve 132 varaktan oluşan nüshadır. Süleymaniye Aşır Efendi Kütüphanesinde 4 numaralı nüshada Ezhâru't-Tenzîl adıyla 79 varaktan oluşan

ları için Bkz. Süleymaniye Ktp., Aşır Efendi, nr.4, v.1-79; Hacı Mahmud Efendi, nr.140, vr. 1-219; Esad Efendi, nr.3643, vr.1-36; Beyazıt Devlet Ktp., nr. 612, vr.1-132.

32 Bkz. Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt, nr. 249, vr.1^b-52^b.

33 Bkz. Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, s. 169.

34 Bkz. Cici, *a.g.e.*, s.28.

35 Bkz. Cici, *Fıkıh Risâleleri*, s. 22, 24.

36 İbadet alanına ait konular, temizlik, namaz, oruç, zekat, kurban, keffaret ve helaller-haramlar olmak üzere yedi başlık olarak sıralanabilir.

37 Fıkha dair risaleleri hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Cici, *a.g.e.*, s. 186-187.

bir nüsha daha bulunmaktadır. Beyazıt Devlet Kütüphanesi 249 numarada bulunan bir başka nüsha ise asıl nüshanın bir özeti mesabesinde olup 54 varaktan oluşan “Telhîsu Ezhârî’ t-Tenzîl” isimli nüshadır. Süleymaniye Hacı Mahmud Efendi Kütüphanesi 140 numarada kayıtlı bulunan Ezhârû’ t-Tenzîl, eserin diğer bir yazma nüshasıdır. Esere dair son bir nüsha da Süleymaniye Esad Efendi Kütüphanesi 3643 numara ile kayıtlıdır. Bu nüsha da 36 varaktan oluşmaktadır.

Tefsirin bu yazma nüshaları arasında içeriği en kapsamlı olan Beyazıt Devlet Kütüphanesi 612 numarada kayıtlı olan ve 133 varaktan oluşan nüshadır.

Ezhârû’ t-Tenzîl, Hatib el-Bağdadî’nin *Hediyetü’ l-Ârifîn*³⁸, Ömer Rıza Kehhâle’nin *Mûcemu’ l-Müellifîn*³⁹, Bursalı Mehmet Tahir’in *Osmanlı Müellifleri*⁴⁰, Ömer Nasûhi Bilmen’in *Büyük Tefsir Tarihi*⁴¹, Süleyman Mollaibrahimoğlu’nun *Süleymaniye Kütüphanesinde Bulunan Yazma Tefsirler*⁴², Recep Cici’nin *Bir Osmanlı Fakihî Âlim Muhammed b. Hamza’nın Fıkah Risâleleri*⁴³, Muhammed Abay’ın, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*⁴⁴ adlı eserlerinde Muhammed b. Hamza Güzelhisârî’ye nisbet edilmektedir. Ayrıca eserin yazma nüshalarının bulunduğu Süleymaniye Aşır Efendi,⁴⁵ Hacı Mahmud Efendi,⁴⁶ Esad Efendi⁴⁷ ve Beyazıt Devlet Kütüphanesinde⁴⁸ de eserin müellifinin ismi Muhammed b. Hamza Güzelhisârî olarak geçmektedir.

Ezhârû’ t-Tenzîl adlı tefsirin incelediğimiz nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Nadir Eserler Bölümü’nde bulunmaktadır. 297.212=927; B 612 numaralarda kayıtlıdır.

Tefsir tek ciltten meydana gelen el yazması bir eserdir. Cildi kahverengi kumaşla kaplanmıştır. Her hangi bir yerinde süsleme görülmemektedir. Eser sağlam bir yapıdadır.

İncelediğimiz eserin kağıdı aharlanmak suretiyle özel bir işleme tabi tutulmamıştır. Kitabın sayfalarında herhangi bir yırtık ve eksik de yoktur. Ancak sayfa başlarında yazı kısmına kadar su lekesine rastlanmıştır. Bu

38 Bağdadî, *Hediyetü’ l-Ârifîn*, II, 265.

39 Bkz. Kehhâle, *Mûcemu’ l-Müellifîn*, X, 271.

40 Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I, 262.

41 Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, s. 553.

42 Bkz. Mollaibrahimoğlu, *Yazma Tefsirler*, s. 427-431.

43 Bkz. Cici, *Fıkah Risâleleri*, s. 17.

44 Muhammed Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1992, s. 169.

45 Süleymaniye Ktp., Aşır Efendi, nr.4.

46 Hacı Mahmud Efendi, nr.140.

47 Esad Efendi, nr.3643.

48 Beyazıt Devlet Ktp., nr.612.

durum metne zarar vermiş, yazının ilk satırlarında mürekkebin dağılmasına neden olmuş ve bazı sayfaların ilk satırlarının okunmasını zorlaştırmıştır.

Eserin ebatı 217x147 (141x67) mm'dir. Eser nesih hattı ile yazılmış olup noktalar ihmal edilmemiştir. Metinde genel olarak hareke bulunmamaktadır. Nadiren bazı kısımlarda harekeleme yapılmıştır. Hat etrafında herhangi bir çerçeve de yoktur. Yalnız bölüm sonlarında “م” harfi kullanılmıştır.

Eserin mürekkebi siyah renkte olmakla birlikte, kırmızı mürekkeple belirtilen ya da süslenen kısımlar da vardır. Kırmızı renkler genellikle konu başı ve sonunda kullanılmıştır. Ayrıca genel olarak ayetlerin altı kırmızı mürekkeple çizilip bazı ayetler de tamamen kırmızı mürekkeple yazılarak tefsir kısmından ayırt edilmesi sağlanmıştır. Bununla birlikte حاصل كلام⁴⁹ gibi ifadeler, birbiri ardına gelen kısımları ayıran الاول الثاني⁵⁰ gibi rakamsal kelimeler, aynı sayfada tekrar eden في gibi harfi cerler⁵¹ de kırmızı ile yazılmıştır. Kısaca kırmızı mürekkep kullanımında belli başlı kelimelerin seçilmesinden ziyade, tefsirin kolay okunup anlaşılmasının amaçlandığı görülmektedir.

Çalışmamıza esas kabul ettiğimiz Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nin 612 numaralı nüshasının tamamı 133 varaktır. Tefsirin bölüm başlarındaki ve sonlarındaki sayfalar hariç arada bulunan sayfalar 19 satırdan oluşmaktadır. Tefsirdeki her bir sayfa tek bir sütundan oluşmaktadır. Ancak sütunların etrafındaki boşluklarda yer yer müfessire ait şerhler bulunmaktadır.

Ezhâru't-Tenzîl, Kur'an-ı Kerim'deki sûrelerin tamamını içeren bir eser değildir. Mushaf sıralamasına göre seçilen bazı sûre yada ayetlerin tefsirine yer verilen bir eserdir. İlk varak, içindekiler bölümü niteliğinde olup bu sayfada tefsir edilecek ayetlere dair özet bilgi bulunmaktadır. Sonrasında sırasıyla 30. varğa kadar Fatıha Sûresi tefsiri, 30. varaktan 54. varğa kadar Bakara Sûresi 1-5. ayetlerin tefsiri, 54. varaktan 63. varğa kadar Bakara Sûresi 163-164. ayetlerin tefsiri, 63. varaktan 74. varğa kadar Bakara Sûresi 255. ayetin tefsiri ele alınmaktadır. Ayrıca Ayetü'l-Kürsî tefsirinin sonunda 75. varak dahil olmak üzere iki varak uzunluğunda ferağ kaydı bulunmaktadır. 76^a varak numarası ile Bakara Sûresi 284. ayetin tefsiri başlamaktadır. Bu kısım 80. varğa kadar devam etmektedir. 80 ve 81. varakta Bakara Sûresi 285 ve 286. ayetlerin tefsiri, 81. varaktan 86^a varak numarasına kadar Âlu İmrân Sûresi 18 ve 19. ayetlerin tefsiri, 86^a varak numarasından 89. varğa kadar Âlu İmrân Sûresi 26 ve 27. ayetlerin tefsiri, 89. varaktan 95. varğa kadar Âlu İmrân Sûresi 169-174. ayetlerin tefsiri, 95. varaktan 97. varğa kadar Tevbe Sûresi 128. ayetin tefsiri, 97. varaktan 108. varğa kadar Haşr

49 Bkz. Güzelhisarî, *Ezhâru't-Tenzîl*, vr.41^a.

50 Bkz. Güzelhisarî, *a.g.e.*, vr.38^b, 39^a.

51 Bkz. Güzelhisarî, *a.g.e.*, vr.40^b.

" المفا " ifadelerini kullanmaktadır. Bu ifadeler müfessirin yaptığı açıklamalardan sonra çıkarılan sonuçları özetlediğini de göstermektedir.

Tefsirin Kaynakları

Müellif eserini yazarken tefsir ve hadis başta olmak üzere kıraat, fıkıh, tasavvuf gibi pek çok alanda sayısız eserden faydalanmıştır. Bu eserlerden yaptığı alıntıları aktarırken kendine özgü ifadeler kullanmıştır.

Güzelhisârî'nin yazmış olduğu eserde kullandığı kaynakları şu şekilde ele alabiliriz:

Müellif **filolojik** izahlarda Sîbeveyh (ö. 180/796), Ebû Ali el-Fârisî (ö. 375/985); Sekkâkî (ö. 626/1229), Seyyid Şerif Cürcânî (ö. 816/1413), Şihâbuddin Hafâcî (ö. 1069/1659) ve Ebu'l-Beka (ö. 1095/1684)'nın *Külliyat'*ından; **kıraat** alanına dair izahlarda İbn Cezerî (ö. 833/1406)'nin *en-Neşr fi'l-Kıraâtî'l-Aşr'*ından; **tefsire** dayalı izahlarda ise Taberî (ö. 310/923)'nin *Câmiu'l-Beyân*, Vâhidî (ö. 468/1076)'nin *Esbâbü'n-Nüzûl*, Zemahşerî (ö. 538/1143)'nin *Keşşâfı*, Beğavî (ö. 516/1122)'nin *Meâlimu't-Tenzîl'i*, Fahrettin Râzî (ö. 606/1230)'nin *Tefsîru'l-Kebîr'i*, Kadı Beydâvî (ö. 685/1286)'nin *Envâru't-Tenzîl'i*⁶⁷, Neseî (ö. 709/1310)'nin *Medâriku't-Tenzîl'i*, Ebû Hayyân (ö. 745/1344)'ın *Kur'an İrâbî ve Bahru'l-Muhît'i*, Mesûd et-Taftâzânî (ö. 792/1390)'nin *Keşşâf Haşiyesi*⁶⁸, Suyûtî (ö. 911/1505)'nin *Durru'l-Mensûr*⁶⁹ ve *İtkân*⁷⁰, Hüseyin et-Tîbî'nin *Keşşâf Haşiyesi*, Ebûsuud (ö. 982/1574)'un *İrşâdu'l-Aklî's-Selîm'*inden, **hadis alanına** dair izahlarda İbn Mâce (ö. 273/887)'nin *Sünen'i*, Ebû Nuaym (ö. 430/1038)'ın *Marife'si*, Deylemî (ö. 509/1115)'nin *Müsned'i*, Şemseddin Kirmânî (ö. 786/1384)'nin Buhârî şerhi *Kevâkibu'd-Derârî* ve İbn Hacer Askalanî (ö. 852/1449)'nin Buhârî şerhi *Fethu'l-Bârî*'sinden; **fıkıh** alanına dair izahlarda; Kurtubî (ö. 671/1273)'nin *el-Câmi'*inden, **tasavvuf** alanına dair izahlarda Şeyh Ebû Tâlib Mekki (ö. 396/1006)'nin *Kûtu'l-Kulûb'*undan yararlanmıştır.

Muhammed Güzelhisârî ayrıca Dahhâk (ö. 105/723), Kisâî (ö. 189/805), Ahfeş (ö. 215/830), İbn Hibbân (ö. 354/965), İbn Merdevey (ö. 410/1020), Süheyli (ö. 581/1186), Gazalî (ö. 505/1111), İbn Abdî'l-Berr (ö. 777/1375), Molla Hüsrev (ö. 885/1480), İbn Kemal (ö. 943/1536), el-İsferâyînî (ö. 945/1538), Şeyh Muhammed Birgivî (ö. 981/1573) gibi alimleri de tefsirinde kaynak olarak değerlendirmiştir.

Yararlandığı kaynakları çoğu kez zikreden Güzelhisârî bazen de alıntı yaptığı eserin ismini zikretmemiştir. Nitekim Bakara Sûresi'nin ilk ayetlerini

66 Bkz. Güzelhisârî, *a.g.e.*, vr.66^a.

67 Bkz. Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, vr.3^a, 3^b, 12^a, 14^b, 15^a, 47^a, 51^a, 90^a, 105^a.

68 Bkz. Güzelhisârî, *a.g.e.*, vr.3^b, 5^b, 8^b, 10^a.

69 Bkz. Güzelhisârî, *a.g.e.*, vr.102^b.

70 Bkz. Güzelhisârî, *a.g.e.*, vr.3^a, 7^a, 10^b, 12^a, 13^a, 32^b, 33^a, 34^b, 46^b.

tefsir ederken kullandığı cümlelerde adı dirayet tefsirleri arasında geçen Nesefî'nin *Medâriku't-Tenzîl*'inden yararlanmasına rağmen kaynak belirtmemiştir.

Tefsirin Metodu

Müfessirimiz bir sûrenin tefsirine “ الحمد لله وسلام علي عباده ال بن اصمى / *Hamd olsun Allah'a, selam olsun seçkin kıldığı kullarına*”⁷¹ şeklindeki dua cümlesiyle başlamaktadır. Aynı sûreyi sonlandırırken de “ سبحان ربنا رب العزة عما يصفون وسلام على المرسلين / *İzzet sahibi Rabbimiz, onların isnat etmekte oldukları vasıflardan yücedir, münezzehdir. Gönderilen bütün peygamberlere selam olsun! Alemlerin Rabbi olan Allah'a da hamd olsun*”⁷² gibi dua cümleleri kullanmaktadır. Tefsirini yaptığı bölümü, rivayet tefsirinin iki ana unsuru olan ayet ve hadislerle destekleyici delilleri sıraladıktan sonra çeşitli örneklerle açıklamaktadır. Güzelhisarî'nin lügat, sarf ve nahve dayalı tefsir açıklamaları da dikkati çekicidir. Ayrıca eserin kimi bölümlerinde tefsir usulü kitaplarındaki kadar geniş açıklamalar yapmaktadır. Ayet tefsirinin sonunda verdiği bilgileri özetlemesi konuyu daha anlaşılır kılması açısından önem arz etmektedir. Sunduğu tüm delilleri bu özetle kuvvetlendirdikten sonra bitiş cümlesi olarak “ وفي كل شيء له آية تدل على انه واحد / *Her şeyde O'nun birliğine bir delil vardır*” sözünü kullanmaktadır. Müfessirin, tefsirini yaptığı ayeti bitirirken uyguladığı bir metod da sûrenin faziletine değinmesidir.

Ezhârû't-Tenzîl'in Rivayet Açısından Değeri

Rivayet tefsiri, Kur'an'ın Kur'an ile Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in sünnetiyle tefsirini veya sahabenin ayetler hakkında Allah'ın muradını beyân etmeye yönelik nakillerini ihtiva eder. Hz. Peygamber, ashabına Kur'an'ın manalarından zor gelen yerleri beyân etmiştir. Sahabe de bu rivayetleri kendilerinden sonra gelenlere nakletmiştir.⁷³

Ezhârû't-Tenzîl'in rivayet tefsiri açısından önemini tespitiye yönelik değerlendirmelerimizi şu başlıklar altında ele alabiliriz:

Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri

Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri hem Resulullah'ın hem de sahabenin Kur'an tefsirinde başvurduğu önemli bir metottur. Kur'an tefsirinin en sağlam kaynağı yine Kur'an'dır. Allah “ تَمَّ إِنَّ عَلَيْنَا نِيبَانَهُ / *Sonra onu açıklamak yine bize düşer*” (Kıyame, 75/19) buyurarak Kur'an'daki ayetlerin diğer bazı ayetlerle tefsir edildiğini

71 Güzelhisarî'nin kullandığı bu dua cümlesi Neml Sûresi 59. ayetten iktibastr.

72 Güzelhisarî'nin kullandığı bu dua cümlesi Sâffât Sûresi 180-182. ayetlerden iktibastr.

73 Bkz. İsmail, Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988, II, 229.

açıklamaktadır. Dolayısıyla bir ayetin maksadının diğer bir ayetle açıklanması en güvenilir tefsirdir⁷⁴.

Eserini incelediğimiz müellif de “Kur’an, bazı ayetleri diğer bazılarıyla tefsir eder”⁷⁵ diyerek tefsir ilminde önemli yere sahip olan Kur’an’ın Kur’an’la tefsiri konusuna özel önem verir ve konu ile ilgili ayetleri bir araya getirme konusunda hassas davranır. Meselâ “ هُوَ اللَّهُ الْخَالِقُ الْبَارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ / O, yaratan yoktan var eden, şekil veren Allah’tır. Güzel isimler O’nundur. Göklerde ve yerde ne varsa O’nu tesbih eder. O, mutlak güç sahibidir. Hüküm ve hikmet sahibidir” (Haşr, 59/24) ayetini tefsir ederken, الْخَالِقُ kelimesini konu ile ilgili on ayetle açıklamıştır.⁷⁶

Müfessirimizin Kur’an’ın Kur’an’la tefsirine dair eserinde yer verdiği örneklerden birkaçı şu şekildedir:

Örnek 1:

“الْمَ أَعْتَدَ لِلْكَافِرِينَ يَا نَبِيَّ أَدَمَ” / Bizi doğru yola ilet” (Fatiha, 1/6) ayetini “ Ey Ademoğulları! Ben size şeytana kulluk etmeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır. Bana kulluk edin. İşte bu dosdoğru yoldur, diye emretmedim mi?”(Yasin, 36/ 60-61) ayetleriyle tefsir etmiştir:

Muhammed b. Hamza Güzelhisârî, “الصراط المستقيم” (Fatiha, 1/5) ifadesindeki doğru yolu “ibadet” olarak tefsir eder ve ibadetin de Allah Teala’ya has olması sebebiyle kulluk bilinci ile yapılması gerektiğini belirtir. Yüce Allah ‘Bana kulluk edin, bu doğru yoldur’ (Yasin, 36/61) buyurur. İbadetlerde yardım isteme mercii de yine Yüce Allah’tır. Bu cihetle “الصراط المستقيم” Peygamber (s.a.s.) ve O’na tabi olanların yoludur. Bu şekilde صراط عليهم المغضوب عليهم صراط, iblis ve askerlerinin yolu, صراط الضالين ise ademoğullarından şeytana tabi olanların yolu olduğu anlaşılır⁷⁷. Dolayısıyla Güzelhisârî bu ayetin konusuna en uygun olan Yasin Sûresi’ndeki şu ayetle konuyu ilişkilendirir ve Kur’an’ın Kur’an’la tefsirine güzel bir örnek vermiş olur:” Ey Ademoğulları! Ben size şeytana kulluk etmeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır. Bana kulluk edin. İşte bu dosdoğru yoldur, diye emretmedim mi?”(Yasin, 36/ 60-61).

Örnek 2:

“الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ” / Hamd âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur” (Fatiha,1/2) ayetini “ O istediğiniz şeylerin hepsinden size verdi. Eğer Allah’ın nimetlerini saymaya kalkışsanız sayamazsınız.

74 Bkz. Sadrettin, Gümüş, *Kur’an Tefsirinin Kaynakları*, İstanbul: Kayihan Yayınları, 1990.

75 Bkz. Güzelhisârî, *Ezhâru’t-Tenzil*, vr.28^b.

76 Bkz. Güzelhisârî, *Ezhâru’t-Tenzil*, vr.105^b- 107^a.

77 Bkz. Güzelhisârî, *a.g.e.*, vr.28^b.

“Şüphesiz insan çok zalimdir, çok nankördür” (İbrahim, 14/ 34) ayetiyle tefsir etmiştir.

Müfessirimiz “Hamd âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur” (Fatiha,1/2) ayetinde hamd etmenin O’nun sayısız nimetlerine bir şükür ifadesi olduğuna vurgu yaparak Yüce Allah’ın kullarına sunduğu sınırsız nimetlerine dikkat çeker ve konuyu Nahl Sûresi’nin 34. ayetiyle ilişkilendirir. Bu şekilde hamd kavramını bir diğer Kur’an ayetiyle açıklamış olur.⁷⁸

Örnek 3:

“لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ إِنْ رَجِمُوا / Andolsun size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmişti ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O size çok düşkün, müminlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir” (Tevbe, 9/128) ayetinin tefsirini “لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ إِنْ رَجِمُوا / Andolsun ki Allah, müminlere kendilerinden, onlara kendi ayetlerini okuyan, onları arındıran ve onlara kitab ve hikmeti öğreten bir Peygamber göndermekle büyük bir lütufta bulunmuştur. Oysa onlar, daha önce apaçık bir sapıklık içindeydiler.” (Âlu İmrân, 3/164) ayetiyle yapar. Yüce Allah, peygamberin kendileri arasından gönderilmesinde, bizzat kendileri faydalanmaları sebebiyle müminlere lütufta bulunduğunu ifade etmiştir. Müfessir Güzelhisârî, bu ayetin Hz. Peygamber’i beş özelliğiyle tavsif ettiğini vurgular. Her özellik için aynı konudaki farklı ayetlere atıfta bulunarak Kur’an’ın Kur’an’la tefsirine son derece önem verdiğini de göstermiş olur:

Müfessir Güzelhisârî, ayetin “مِنْ أَنْفُسِكُمْ / kendi içinizden” bölümünü açıklarken ilk özellik olarak Hz. Peygamber’in içinde yaşadığı toplumun herhangi bir bireyi gibi Arabî ve Kureyşî oluşuna dikkat çeker ve bu vesile ile O’nun asil soy ağacına vurgu yapar. Ayrıca melek değil insan türünden oluşuna temas eder. O peygamber kendilerindedir; hem de en asil, en üstün ve en şereflidir. Ayetteki “مِنْ أَنْفُسِكُمْ / kendi içinizden” kelimesi; Hz. Peygamber’in “pîrûpak” nesebi, yalan, hyanet ve bozgunculuktan münezzehe oluşu, “doğruluk” ve “emanet” gibi üstün ve kendilerince müselleme özellikleriyle Arap toplumunu peygambere destek vermeye teşvik etmek içindir.⁷⁹ Burada hitap, Hz. Peygamber’in tüm ademoğlu arasından seçilerek gönderildiği şekilde de anlaşılabilir. Nitekim “هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ / O, ümmîlere, içlerinden, kendilerine ayetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir. Halbuki onlar, bundan önce apaçık bir sapıklık içinde idiler” (Cuma, 62/2) ayeti bu görüşü teyit eder. Eğer Hz. Peygamber “ademoğulla-

78 Bkz. Güzelhisârî, a.g.e., vr.7^b.

79 Bkz. Güzelhisârî, Ezhâru’t-Tenzil, vr.95^b.

rı” arasından değil de söz gelimi melekler arasından seçilerek gönderilmiş bir peygamber olsaydı, her iki cins arasındaki farklılık sebebiyle bu insanlara zor gelirdi: “ وَكُلُّ جَعَلْنَاهُ مَلَكًا لَجَعَلْنَاهُ رَجُلًا وَلَكَبَسْنَا عَلَيْهِ مَا يَلْبَسُونَ / Eğer peygamberi bir melek kılsaydık muhakkak ki onu insan suretine sokar onları yine düşmekte oldukları kuşkuyla düşürürdük.” (En’âm 6/9) ayeti sanki “Andolsun kendi türünüzden olmadığını ileri sürüp de ona tabi olmaktan kaçınmayasınız diye size içinizden sizin gibi bir beşer peygamber gelmiştir. “ demek suretiyle hitabın genel oluşuna dikkat çeker.⁸⁰

“ اَعْلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ / sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir.” kısmı Hz. Peygamber’in ikinci özelliğini yansıtan ve insanları meşakkate sokacak ve zor durumda bırakacak şeylerden Peygamber’in de mütesir olmasını ifade eden bir ifadedir. Müfessir Güzelhisârî ayette geçen الْعَنَتَ kelimesinin anlamı bağlamında Kur’an’ın diğer ayetlerini de zikreder: وَكُلُّ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْدَكُمْ / Eğer Allah dileyseydi, sizi de zahmet ve meşakkate sokardı.” (Bakara, 2/220), ذَلِكَ لِمَنْ حَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ / Bu sizden sıkıntıya düşmekten korkanlar içindir.” (Nisa, 4/25).

“ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ / O size çok düşkündür” ayeti Hz. Peygamber’in onların doğru yolda olmaları ve iman etmeleri konusunda üzerlerine titremesine/hursına yönelik bir sıfatına dikkat çeker. Nitekim Yüce Allah اِنْ تَحْرُصْ عَلَيَّ هُدَاهُمْ / Sen, onların hidayete ermelerine çok düşkünlük göstersen de...” (Nahl, 16/37) .

“ بِالْمُؤْمِنِينَ اَفْ رَحِيمٌ / Müminlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir” ayetinin tefsirinde Yüce Allah’ın Esmâü’l-Hüsna’sından iki ismi hiçbir peygamberde bir araya getirmediği halde Resulullah’da toplamasını O’nun bir başka özelliği olarak değerlendirir. Ayetin bu bölümünün de Hac Sûresi’nin şu ayetiyle delillendirir: اِنَّ اللّٰهَ بِالنَّاسِ اَفْ رَحِيمٌ / Doğrusu Allah insanlara çok şefkatlidir, çok merhametlidir.” (Hac 22/65)

Müfessir Güzelhisârî, yukarıdaki ayetin tahlilinde olduğu gibi neredeyse tefsirini yapmak üzere ele aldığı ayetlerin her kelimesi için Kur’an’ın Kur’an’la tefsiri prensibine başvurmak suretiyle “rivayet tefsirini” en güzel şekilde uygular.⁸¹

Kur’an’ın Kıraatlerle Tefsiri

Kur’an kelimelerinin med, kasır, hareke, sükûn, nokta ve irab bakımından farklı şekillerde okunmasına “kıraat” denmiştir.⁸² Kıraat ilmi, nakledenlerine

80 Bkz. Güzelhisârî, *Ezhâru’t-Tenzîl*, vr.96^a.

81 Bkz. Güzelhisârî, *a.g.e.*, vr.96^b. *Ezhâru’t-Tenzîl*’de Kur’an’ın Kur’an’la tefsirine dair diğer birkaç örnek için Bkz. Güzelhisârî, *a.g.e.*, vr.18^a, 37^a, 37^b, 38^a, 55^b, 56^b, 57^a, 57^b, 60^b, 61^a, 61^b, 62^b, 68^a, 69^b, 76^a.

82 Bkz. Turgut, *Tefsir Usûlü*, s. 107.

nispet ederek Kur'an'ın kelimelerinin okunuşlarını ve ihtilaflarını bilmektir.⁸³

Müellif Kur'an ayetlerini tefsir ederken kıraat farklılıklarından yararlanır. Tefsirini yapmak üzere ele aldığı kelimenin okuyuş farklılıklarını imamlarına nispet ederek delillendirir:

Örnek 1:

“مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ / *Din gününün sahibidir*” (Fatıha, 1/4) ayetini tefsir ederken, ملك kelimesini kıraat imamlarından Âsım (ö. 127/744), Kisâî (ö. 189/804), Yâkub (ö. 205/820) ve Halef (ö. 229/843)'in uzatma harfi olan elif ile مَالِك şeklinde; diğerlerinin ise elif olmadan مَلِك şeklinde okuduğunu ifade etmektedir⁸⁴.

Güzelhisârî'nin ملك kelimesinin okunuşu ile ilgili değindiği kıraat vecihleri isabetli olup temel kaynaklardaki rivayetlerle örtüşmektedir. Nitekim kıraat imamlarından Nâfi' (ö. 159/775), İbn Kesîr (ö. 120/737), Ebû Amr (ö. 154/770), İbn Âmir (ö. 118/736), Hamza (ö. 156/772) ve Ebû Cafer (ö. 128/745) bu kelimeyi مَلِك şeklinde elifsiz, Âsım, Kisâî, Yâkub ve Halef ise مَالِك şeklinde elif ile okumuştur.⁸⁵

Her iki okuyuşun, anlama farklı açılımlar getirmesi sebebiyle müfessirimizin bu sûrenin tefsirinde kıraat farklılığına değinmesi de önemlidir.⁸⁶ Nitekim her iki kelime arasında şöyle anlam farklılığı vardır: Her melik mâlik'tir, ancak her mâlik melik değildir. Bu cümleyi şu şekilde açabiliriz; bir kimsenin bazı şeylere sahip olması, o şeylerin kendisine ait olduğunu gösterse de o kişi için melik kavramı kullanılmaz; melik idaresi altındakilere emretme ya da yasaklama yetkisine sahip yegâne makam sahibi için kullanılır. Her iki kelime arasında bir farklılık da harf sayısı fazla olan “mâlik” kelimesinin tilavetteki sevabının fazla olacağı yönündendir.⁸⁷ Ancak her iki vecih de, mütevatir olduğu için birini diğerine tercih etmek söz konusu değildir.⁸⁸ Nitekim, müfessir Güzelhisârî de her iki kullanım ile ilgili anlam farklılıkları

83 Bkz. Abdurrahman, Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1982, s. 250.

84 Bkz. Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzil*, vr.17^b.

85 Bkz. Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Keşf an Vucûhi'l-Kıraâtî's-Seb'*, (thk. Muhyiddin Ramazan), Dimeşk 1394/1974, I, 25; İbrahim b. Muhammed el-Bağdâdî, *er-Ravda fi'l-Kıraâtî'l-İhdâ Aşra*, (thk. Mustafa Adnan), Medine: Mektebetül-Ulûm, 1. Baskı, 1424/2004, II, 517.

86 Kıraat farklılıklarının Kur'an tefsirine etkisi ile ilgili olarak Bkz. İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum farklılıklarına Etkisi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, 1996.

87 Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, İstanbul: Dâru Kahraman, 1984, I, 6.

88 Abdurrahmân b. İsmâil Ebû Şâme, *İbrâzü'l-Meânî min Hırzî'l-Emânî*, (thk. Mahmûd b. Abdulhâlık), Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1413, I, 238-239.

rını detaylı bir şekilde ele aldıktan sonra,⁸⁹ tercih noktasında sessiz kalarak sanki mütevatir kıraatler arasında tercih yapılmaması gerektiğine de işaret etmiştir.

Örnek 2:

Müfessir Güzelhisârî'nin kıraat farklılıklarına göre ayetleri anlamlandırırken kullandığı vucûhat kıraat ilminin temel kaynaklarıyla paralellik arz eder:

“ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ آيَاتٌ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ / Rüzgarları değişik yönlerden estirmesinde, aklını kullanan toplum için dersler vardır.” (Bakara, 2/164) ayetinin tefsirinde Güzelhisârî, الرِّيَّاحِ kelimesini kıraat imamlarından Hamza ve Kisâî'nin cumhurdan farklı olarak “cins” belirtmek için kullanılmış bir fiil olarak الرَّيْحِ şeklinde “tekil” olarak okuduğuna değinir ve her iki okuyuşa göre ayeti tefsir eder.⁹⁰ Onun bu rivayetini değerlendirdiğimizde, gerek tefsir külliyatının önde gelen eserlerinde⁹¹ gerek kıraat kaynaklarında,⁹² konunun benzer şekilde değerlendirildiğini görürüz.

Müfessirimizin Arâf Sûresi'nin 57., Hicr 22, Kehf 45, Furkân 48, Neml 63, Rûm 46-47, Fatır 9 ve Câsiye Sûrelerinin 5. ayetlerinde geçen ve hemen hemen her geçtiği yerde kıraat imamlarının tekil ve çoğul okuyuşa dair rivayet zincirindeki dağılımlarının farklılık gösterdiği bir kelime olan الرَّيَّاحِ⁹³ kelimesine yönelik vucûhattaki isabetli tespiti Güzelhisârî'nin kıraat ilmine dair vukûfiyetini gösteren bariz bir örnektir.

Örnek 3:

Güzelhisârî, tefsirinde yer verdiği kıraatler konusunda mütevatir, şaz ve mevzu ayrımı da yaparak ayetleri inceler:

Fatiha Sûresi'nin dördüncü ayetini tefsir ederken ملك kelimesinin mansub, يوم kelimesinin de fethalı olarak okunmasına dair Ebû Hanife'ye nispet edilen rivayeti aktardıktan sonra bu kıraati Muhammed b. Ca'fer el-Huzâî'nin asıl-

89 Melik ve mâlik kelimelerinin kullanımı ile ilgili detaylı bilgi için Bkz. Güzelhisârî, *a.g.e.*, vr.100^a-100^b.

90 Bkz. Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzil*, vr.61^a, 61^b.

91 Bkz. Mesûd el-Ferrâ el-Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî, 1375/1955 (Hâzin Tefsiriyle birlikte), VI, 150-151; Neseî, *Medâriku't-Tenzil*, I, 86.

92 Bkz. Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed İbn Haleveyh, *el-Hucetu fi'l-Kıraâti's-Seb'*, Beyrut: Dâru's-Şurûk, 3. Baskı, 1399/1979, s. 91; Muhammed b. Abdilvehhâb el-Kurtubî, *el-Miftâh fi'l-Kıraâti's-Seb'ati'l-Müsemmine bi'l-Meşhûrin*, (thk. Hâtîm Salîh ed-Dâmin), Dimeşk: Dâru'l-Beşâir, 1. Baskı, 1427/2006, s. 123; Bağdadî, *er-Ravda*; II, 550; Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî Ebû Hayyân, *İkdu'l-Leâlî fi'l-Kıraâti's-Seb'i'l-Avâlî*, (thk. Alican Dağdeviren), İzmir: Dâru'n-Nil, 2. Baskı, 2011, s. 142; Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kıraâti'l-Aşr*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts., II, 223-224.

93 Bu kelimenin geçtiği yerlerde kıraat imamlarına nispet edilen vucûhatı için Bkz. el-Kurtubî, *Miftâh*, s. 123-124; Bağdadî, *Ravda*; II, 550-551; Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, VI, 150-151.

sız olarak Ebû Hanife'ye dayandırdığını ve her iki kelimenin de bu şekilde okunmasının mevzu bir kıraat olduğuna dikkat çeker⁹⁴.

Kur'an'ın Hadisle Tefsiri

Tefsirin Kur'an'dan sonra şüphesiz ikinci ve en önemli kaynağı Hz. Peygamber'in hadisleridir. Her ne kadar Hz. Peygamber'in Kur'an'ın her ayetini tefsir ettiğine dair kesin veriler bulunmasa da, ashabına kapalı ve anlaşılmaz gelen ayetleri izah edip açıkladığı bir vakiydir.⁹⁵

Hız. Peygamber'in hadisleri, Kur'anî nasları tefsir etme (beyan) ve helâl-haram noktasında hüküm koyma (teşri') olmak üzere iki fonksiyon icra etmektedir. Her iki unsur da Kur'an tefsiri için olmazsa olmaz derecede önemlidir.⁹⁶

Muhammed b. Hamza Güzelhisârî Ezhâru't-Tenzîl adlı tefsirinde hadislerle Kur'an ayetlerini açıklama yoluna sıkça başvurur. Kimi zaman hadislerin kaynaklarını ve ravilerini zikretmekle yetinirken kimi zaman da hadislerde "cerh-tadil" metodunu kullanarak rivayetin sıhhati ile ilgili değerlendirmelerde bulunur. Müfessirin Ezhâru't-Tenzîl'de Kur'an'ın hadisle tefsirine dair nasıl bir yol izlendiğini birkaç örnekte görelim:

Örnek 1:

Müfessir Güzelhisârî Besmele'nin Kur'an-ı Kerim'in bir ayeti olup olması hususunu değerlendirirken hadislerle konuya açıklık getirir:

"Ebû Hureyre (r.a)'den rivayet edildiğine göre Resulullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Fâtihatü'l-Kitâb yedi ayettir, onun başı da Bismillâhir-rahmânirrahîm'dir.". Müfessir, konu ile ilgili zikrettiği bu hadisten sonra, hadisin sıhhatine dair değerlendirmelerde bulunarak bu "hadis mevkuf olmakla beraber senesinde zayıflık" vardır der. Daha sonra da bu hadisin Sahih-i Müslim'de rivayet edilen bir başka Ebû Hureyre (r.a) rivayeti ile çeliştiğine dikkat çeker:

"Resulullah (s.a.s)'dan şunu işittim: Allah (c.c), Fatihâ Sûresi benimle kulum arasında iki kısma ayrılmıştır. Yarısı bana, yarısı kuluma aittir. Kul الحمد لله رب العالمين dediği zaman Allah, "kulum bana hamdetti" der; اياك نعبد و اياك نستعين dediği zaman, "bu kulumla benim aramdadır, kuluma istediği verilecektir". اهدنا الصراط المستقيم dediği zaman, "bu kulum içindir ve istediği şey kuluma verilecektir." der. Güzelhisârî, "hadis-i şeriften de anlaşıldığı üzere Fatihâ Sûresi الحمد لله رب العالمين ile başlamaktadır. Dolayısıyla da bu Besmele'nin Fatihâ'nın bir ayeti

94 Bkz. Güzelhisârî, *a.g.e.*, vr.19^a, 19^b. Ezhâru't-Tenzîl'deki diğer bir kaç kıraat örneği için Bkz. Güzelhisârî, *a.g.e.*, vr.7^b, 18^a, 19^a, 19^b, 66^b, 67^a, 76^b, 100^b.

95 Bkz. Bedreddin Çetiner, *Ebu'l-Berekât en-Nesefî ve Medârik Tefsiri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995, s. 95.

96 Bkz. Muhsin Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006, s. 132.

olmadığını gösterir” der. Bu tefsirinde hadis külliyatından faydalandığını ve bu konudaki birikimini aktarır. Hanefî mezhebine bağlılığını da gösterir.⁹⁷

Örnek 2:

Müellif Güzelhisârî Bakara Sûresi 164. ayetin وَمَا أَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَاءٍ فَاحِيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا “Allah’ın gökyüzünden indirip kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda” (Bakara, 2/164) kısmını tefsir ederken su ile ilgili diğer ayetleri sıraladıktan sonra Hz. Aişe (r.anha)’den rivayet edilen bir hadisle de ayeti açıklar: “Halk kuraklık ve kıtlık tehlikesi söz konusu olduğundan dolayı Resulullah (s.a.s.)’a baş vurup hallerini arz ettiler. Bunun üzerine Resulullah (s.a.s.) minberin açık havadaki namazgaha çıkarılmasını emretti ve yağmur duası için oraya çıkılacak bir gün vadetti. O gün gelince Resulullah (s.a.s.) güneş doğmaya başlayınca çıktı, minber üzerinde oturdu, tekbir getirip Aziz ve Celil olan Allah’a hamd ettikten sonra şöyle buyurdu: “Sizler ülkenizde kıtlık ve sıkıntı baş gösterdiğinden şikayetçi oldunuz ve yağmurun geciktiğini ifade ettiniz. Oysa Cenab-ı Hak O’na dua etmenizi emretmiş ve dua ettiğiniz takdirde onu kabul buyuracağını vaat etmiştir.”. Resulullah (s.a.s.) bunları belirttikten sonra duaya başladı ve “Hamd âlemlerin Rabbı Allah’a mahsustur. O Rahman ve Rahim’dir. Hesap ve ceza gününün yegane sahibi ve malikidir. O’ndan başka ilah yoktur. Allah dilediğini yapar. Allahım! Sen Allah’sın, Sen’den başka ilah yoktur, ancak Sen varsın. Sen Ğanî’sin, biz ise fakirleriz. Üzerimize yağmur indir. İndirdiğini bize kuvvet ve bir süreye kadar yetecek çizgiye ulaştır.” buyurdu. Sonra ellerini kaldırdı ve o kadar yükseltti ki koltuklarının beyazlığı göründü. Sonra arkasını halka döndü ve elleri henüz yukarıya kalkırken üstündeki üstlüğü veya hırkasını tersine çevirdi. Sonra yüzünü halka döndürdü ve minberden indi iki rek’at namaz kıldı. Bunun üzerine Cenab-ı Hak bir parça bulut ortaya çıkardı, derken şimşek ve yıldırım birbirini izledi; sonra da Allah’ın izniyle bulut yağmur indirmeye başladı. Resulullah (s.a.s.) daha mescide gelmeden yağmur sel olup akmaya başladı. Resulullah (s.a.s.) halkın bir örtü altına girmek için acele koştüğünü görünce dişleri görünecek şekilde güldü ve şöyle buyurdu: “Şehadet ediyorum ki, Allah her şeye kadirdir, O’nun gücü her şeye yeter ve ben de O’nun kulu ve resulüyüm”⁹⁸ buyurdu.⁹⁹

Örnek 3:

97 Bkz. Güzelhisârî, *Ezhâru’t-Tenzil*, vr.6^b.

98 Bkz. Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, (thk. Muhammed Muh-yiddin Abdülhamîd), Beyrut: Dâru İhyâi’s-Sünneti’n-Nebeviyye, ts., 1173.

99 Bkz. Güzelhisârî, *Ezhâru’t-Tenzil*, vr.58^a. Kur’an’ın hadisle tefsirine dair Bkz. Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-Câmiu’s-Sahih (Sünen)*, (thk. Muhammed Şakir), Kâhire, ts., “Fezâilü’l-Kur’ân” 16. Bir başka örnek için Bkz. Güzelhisârî, *Ezhâru’t-Tenzil*, vr.31^a.

Muhammed b. Hamza Güzelhisârî, Âyetü'l-Kürsî 'nin “ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ ” O'nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku” (Bakara, 2/255) kısmını tefsir ederken “Resulullah'ı dinledim. Minberi üzerinde Musa (a.s.)'dan haber veriyordu. Musa'nın nefesine, acaba Allah (c.c.) uyur mu? diye geldi. Bunun üzerine Allah bir meleği Musa'ya gönderdi. Üç gün üç gece onun uyumamasını sağladı. Sonra ona iki şişe verdi. Her birisi bir elindeydi. Onları korumasını emretti. Zaman zaman Musa uyuyor, elleri birbirlerine vurulacak şekle yaklaşıncaya uyanıp onları birbirinden uzaklaştırıyordu. Sonunda şişeleri birbirine değdirecek tarzda uyudu ve şişeleri kırdı. Allah Teala bununla Musa'ya bir darb-ı mesel veriyor ve 'Eğer Allah uyusaydı yer ile göğü nasıl tutardı?' demek istiyor” hadisine yer vermiştir. Sonunda bu hadisin mevzû olduğunu belirtmesi¹⁰⁰, müellifin hadislerin sıhhati hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir.

Güzelhisârî'nin, izlediği bir metot ta tefsirini yaptığı ayetlerin akabinde ilgili sûrenin faziletine dair bilgi vermesidir. Müellif, bu bilgilendirme esnasında da konuyla ilgili hadislere yer verir. Onun, ayetlerin faziletine dair hadislerle temas etmesine örnek olarak Haşr Sûresi'nin son üç ayetinin tefsirine bakılabilir. Onun, Tirmîzi de geçip garîb bir hadis olduğunu ifâde ettiği hadis-i şerifin manası şu şekildedir:

“Kim üç defa, اَعُوذُ بِاللَّهِ السَّمِيعِ الْعَلِيمِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ der ve Haşr Sûresi'nin son üç ayetini okursa ve bu şekilde sabahlarsa; Allah ona yetmiş bin melek tayin eder. Bu melekler o kişilere akşama kadar salât ederler.”¹⁰¹

Kur'an'ın Sebeb-i Nuzûl ile Tefsiri

Hız. Peygamber'e yöneltilen bir soru veya bir olay üzerine bir veya birkaç ayetin, ya da bütünüyle bir sûrenin nuzûlüne vesile olan şeye “sebeb-i nuzûl” denir.¹⁰² Her ne kadar Kur'an ayetlerinin çoğunun nuzûlü bir sebebe müstenit değilse de, bazı ayetlerin hakikî anlamlarını daha iyi ve daha kolay anlayabilmek¹⁰³ için vahyin “nâzil olduğu ortamı resmeden”¹⁰⁴ bu bilgiye ihtiyaç duyulur. Ayrıca “sebeb-i nuzûl” ilmi Kur'an'ın tarihî ve toplumsal zeminini, sonraki nesillere aksettirme açısından da önem taşır.¹⁰⁵

Kur'an mesajını daha anlaşılır hale getirebilmek için Güzelhisârî sebeb-i nuzûle tefsirinde yer vermiştir:

100 Bkz. Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, vr.68^b.

101 Bkz. Güzelhisârî, *a.g.e.*, vr.107^a.

102 Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 115, Çetiner, *Ebu'l-Berekât en-Neseî*, s. 106.

103 Bkz. Muhammed Abdulazim ez-Zerkanî, *Menâhilu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabîyye, 3. Baskı, ts., I, 99-100.

104 Bkz. Ahmet Nedim., Serinsu, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nuzûl'ün Rolü*, İstanbul: Şule Yayınları, 1994, s. 335.

105 Bkz. Hâlis Albayrak, *Tefsir Usûlü*, İstanbul: Şule Yayınları, 1998, s. 159.

Örnek 1:

“*إِنَّ الَّذِينَ يُجِبُونَ أَنْ تُشَيِّعَ الْفَاحِشَةَ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ* / *İnananlar arasında çirkin şeylerin yayılmasını arzulayan kişiler için dünyada da ahirette de çetin bir ceza vardır.*” (Nûr, 18/19) Müfessir Güzelhisârî bu ayetin tefsirinde aşağıdaki cümleyi kullanarak ayetin sebab-i nuzûlüne temas eder:

“وقيل الآية مخصوصة بمن قذف م المؤمنین عائشة الصديقة والمراد بالذين منوا عائشة وصفوان رضي الله تعالى عنهما ..”

/ Denilir ki bu ayet müminlerin annesi Hz. Aişe-i Sıddıka'nın kazif hadisesine mahsus inmiştir. Buradaki iman edenlerden kasıt Aişe (r.anha) ve Safvan (r.a)'dır"¹⁰⁶.

Güzelhisârî'nin bu ayet ile ilgili yer verdiği sebab-i nuzûl rivayetini ele aldığımızda olayın Ebû Dâvûd ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde, Taberânî'nin *Mu'cem* ve Beyhakî'nin *Delâil*'i gibi hadis kaynaklarında¹⁰⁷ ve Suyûtî'ye ait “*Lübâbu'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nuzûl*” adlı eserdeki rivayetlerle örtüşen sahih bir rivayet olduğunu görürüz.¹⁰⁸

Örnek 2:

Güzelhisârî aşağıdaki cümleden de anlaşılacağı gibi sebab-i nuzûl ifadesini eserinde kullanarak ilgili ayetleri tefsir etmektedir: “*قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي* / *De ki: “Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de onu çeker alırsın.”*” (Âlu İmrân, 3/26) ayetinde müellif sebab-i nuzûle dair şu bilgiyi vermektedir:

“عن نس رضي الله عنه لما فتح رسول الله صلى الله عليه وسلم مكة المكرمة وعدته ملك فارس والروم فتزلت... وقال

الحسن ل رسول الله صل الله عليه وسلم ملك فارس والروم ! مته فتزلت . ي لفظ الدعاء”

/ Enes (ra)'dan gelen bir rivayete göre Mekke fethedilince Resulullah (s.a.s.) ümmetine İran ve Rum mülkünü vaat etmiştir. Bunun üzerine şu ayet inmiştir... Hasan (r.a.) da Resulullah (s.a.s.) İran ve Rum mülkünü Allah'tan ümmeti için istediğinden bu ayet dua lafzıyla indi, demiştir.”¹⁰⁹ Güzelhisârî'nin sebab-i nuzûle yönelik bu tercihinin de Katâde ve İbn Abbâs'a ait rivayetlerde teyit edildiğini görmekteyiz.¹¹⁰

Örnek 3:

106 Bkz. Güzelhisârî, *Ezhârû't-Tenzîl*, vr.78^b.

107 Bkz. Ebû Dâvûd, *Sünen*, “*Haddü'l-Kazf*” 4474; İbn Mâce Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, (thk. Muhammed Fuâd Abdulbakî), Kâhire: Mektebetü İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1972, “*Haddü'l-Kazf*” 2567; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, V, 83; Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sâhibi's-Şeria*, (thk. Abdulmu'tî Kal'acı), Beyrut 1405/1985; IV, 74.

108 Bkz. Celâleddîn es-Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nuzûl*, İstanbul: Salah Bilici Kitabevi Yayınları, ts. (Celâleyn Tefsiriyle birlikte), II, 16-18.

109 Bkz. Güzelhisârî, *a.g.e.*, vr.86^b.

110 Bkz. Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, I, 333.

Müfessir Âlu İmrân Sûresi 169. ayetin tefsirinde, ilgili ayetin Uhud şehitlerinden bahsettiğini sebep-i nuzûle dair aktardığı bilgi ile açıklamaktadır:

Güzelhisârî'nin "وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزُقُونَ" / *Allah yolunda öldürülenleri sakın ölüler zannetme! Bilakis onlar hayatta olup, Rab'lerinin katında yaşarlar, rızıklanırlar.*" (Âlu İmrân, 3/169) ayeti ile ilgili değerlendirmesi şu şekildedir:

‘والمراد بهم شهداء حد وكسبعين رجلا ربعة منهم من المهاجرين وبقيةهم من انصار رضوان الله تعالى عليهم جميعين والخطاب لرسول الله صل الله عليه وسلم و لكل احد ممن له حظ من الخطاب

/ Bu ayette kastedilenler Uhud şehitleridir.¹¹¹ Onların sayısı yetmiş kaddır. Onlardan dört tanesi muhacirden, diğerleri ise ensardandır. Allah hepsinden razı olsun. Hitap, Resulullah (s.a.s.)'a veya hitaptan nasibi olan herkesedir."¹¹²

Âlu İmrân Sûresi 169. ayetin Bedir şehitleri hakkında nâzil olduğuna dair rivayetle¹¹³ farklılık arz etse de, Güzelhisârî'nin sebep-i nuzûle dair rivayeti- nin Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd ve Hâkim'in İbn Abbâs'tan yaptığı rivayetlerle örtüşen bir rivayet olduğunu görmekteyiz.¹¹⁴

Kur'an'ın Nâsîh-Mensûh ile Tefsiri

Şer'i bir hükmü, daha sonra gelen şer'i bir hükümle kaldırmaya nesh denir.¹¹⁵ Hükmü kaldıran ayete "nâsîh", hükmü kaldırılmış olan ayete de "mensûh" denir. Nâsîh ve mensûh ilmi sayesinde hangi ayetlerle amel edileceği, hangilerinin de hükümlerinin kaldırılmış olup kendileriyle amel olunamayacağı bilinmiş olur.¹¹⁶

Muhammed b. Hamza Güzelhisârî tefsirinde nâsîh-mensûh konusuna az da olsa vurgu yaparak ayetleri tefsir eder. İlgili ayetleri nâsîh-mensûh bağlamıyla değerlendirir:

Örnek

Ezharu't-Tenzîl'de "لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبِكُمْ بِهِ اللَّهُ" / *Göklerdeki ve yerdeki herşey Allah'ındır. İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi onunla sorguya çeker*" (Bakara, 2/284) ayetinin tefsirinde nesh konusuna değinir:

111 Bkz. Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, vr.89^b.

112 Sebep-i nuzûle ilgili diğer bir örnek için Bkz. Güzelhisârî, *a.g.e.*, vr.94^a.

113 Bkz. Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, I, 445.

114 Bkz. Suyûtî, *Lubâbu'n-Nukûl*, I, 79-80; Beğavî, *a.g.e.*, I, 446.

115 Bkz. Ebû Ca'fer en-Nehhas, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, (thk. Süleyman b. İbrahim), Beyrut 1991, I, 113; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 122.

116 Bkz. Ebu'l-Kasım b. Selam, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, (thk. Muhammed Zühayr Saviş-Muhammed Kenan), Beyrut 1986, s. 20; Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 261; Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, s. 140.

'واعلم أنهم اختلفوا في أن هذه الآية عامة أو خاصة أو منسوخة أو غير منسوخة

Bu ayetin ifade ettiği mananın umum ya da husus veya mensûh ya da gayri mensûh olduğu hususunda ihtilaf vardır¹¹⁷ diyerek bu konudaki görüşleri ayrıntılı bir şekilde açıklar. Daha sonra da *فلما فعلوا ذلك نسحهم الله تعالى فأنزل الله عز وجل لا يكلف الله نفسا إلا وسعها* "Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği ile sorumlu tutar" (Bakara, 2/286) ayeti ile ilgili olarak "Yüce Allah'ın, insanın gönlünden geçenleri sınırlandırmasının zorluğu sebebiyle, kendi gücünü aşan şeylerden sorumlu tutmayacağı" sonucunu çıkarır. Bu yaklaşımla ayetin mensûh olduğuna dair kanaatini ortaya koyar¹¹⁸ ve böylelikle de iki ayet arasında nesh ile ilgili bağlantı kurar.

Müellif diğer bir görüşe göre ise *إن تحفظوا ما في صدوركم أو تبدوه بعلمه الله* / İçinizdeki kileri gizleseniz de açığa vursanız da Allah onu bilir" (Âlu İmran, 3/29) ayetinin *لا يكلف الله نفسا إلا وسعها* / Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği ile sorumlu tutar" (Bakara, 2/286) ayeti ile nesh olduğunu belirtir¹¹⁹.

Güzelhisârî'nin tefsirinde birkaç ayet dışında "nesh" konusuna temas etmemesinden hareketle, onun "nesh" kapısını sonuna kadar açanlardan, dolayısıyla da mensûh ayetlerin sayısını çoğaltanlardan olmadığını söyleyebiliriz. Ancak ele aldığı ayetlerde "nesh"e dair destekleyici görüşünü belirtmekten çekinmediği de açıktır.

Sonuç

Muhammed Güzelhisârî, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine yakın bir zamanda yaşamış, dönemin müftülerinden âlim bir zattır. Aynı zamanda Osmanlı medreselerinde müderrislik yapmış ve Temel İslam Bilimlerinin bir çok alanında eserler vermiş çok yönlü bir ilim adamıdır. Müellifin tefsir alanında kaleme aldığı ve öne çıkan eseri Ezhâru't-Tenzîl günümüze ulaşmış, tek ciltlik yazma bir tefsirdir. O, bu eserinde Kur'an ilimlerine ve tefsire dair birikimi "klasik usûl"de sunarak Kur'an'ı anlama ve yorumlamaya gayret etmiştir. Eserini telif ederken büyük önemi haiz çok sayıda esere atıfta bulunarak önceki ilmî miras ve birikimden yararlanmış, farklı düşündüğü noktalara açıklamalar getirmiş ve kendi görüşlerini sunmayı ihmal etmemiştir.

Müfessir Güzelhisârî, tefsire dilsel bilgileri önceleyerek; ayetteki kelime ve cümle yapısına yönelik açıklamalarla başlamıştır. Ele aldığı bölümle gerek dilsel, gerek anlamsal bir yakınlık veya irtibat bulunan ayetleri Kur'an'ın

117 Bkz. Güzelhisârî, *a.g.e.*, vr.76^a.

118 Bkz. Güzelhisârî, *Ezhâru't-Tenzîl*, vr.80^b.

119 Bkz. Güzelhisârî, *a.g.e.*, vr.80^a.

Kur'an'la tefsiri bağlamında değerlendirmiş ve ayetler arası irtibat kurmuştur.

Güzelhisârî'nin ayetleri Kur'an'ın kendisiyle tefsirinden sonra eserinde ikincil yoğunluk, hadislerle ayetleri yorumlaması üzerindedir. Her ne kadar hadislerden faydalanırken isnad zincirini vermemiş olsa da, kimi zaman hadislerin sıhhati hakkında değerlendirmelerde bulunmak suretiyle ayetleri yorumlamaya gayret etmiştir. Sûrelerin tefsirini sonlandırırken ayet ve sûrelerin faziletine dair hadisler zikredişi de Kur'an'ın hadislerle tefsirine verdiği önemin bir başka göstergesidir.

Güzelhisârî'nin tefsirinde yer verdiği hususlardan biri de kıraatlerdir. O, farklı kıraatleri rivayet sahiplerine nispet etmiş, kıraat vecihlerini anlam açılımı yönünden değerlendirmiş, kıraatlerdeki mütevatir ve mevzu ayırımına dikkat çekmiştir.

Müfessirimizin tefsirinde başvurduğu önemli bir materyal de, sebep-i nüzûl rivayetleridir. Sahabe sözleriyle bilinen ve ayetlerin daha iyi anlaşılabilmesi için başvurduğu sebep-i nüzûl rivayetlerini aktarırken tefsir usulünde alışla gelmiş kalıpları kullanmıştır.

Nesih konusu az da olsa yer verdiği ve değerlendirmeler de bulunduğu konulardandır.

Muhammed Güzelhisârî, birçok ilim dalında eser vermenin avantajıyla zengin içerikli bir tefsir telif etmiştir. Rivayet tefsiri açısından makbul yorumlarla yaptığı tefsirinin, Kur'an'ın tamamını kapsamaması belki de eser için en belirgin eksikliklerdir.

Son söz olarak; özellikle müfessirin beş farklı nüshası bulunan *Ezhârû't-Tenzîl* isimli bu tefsirinin edisyon kritiğinin yapılarak ilim dünyasına sunulması büyük bir kazanım olacaktır.

Kaynakça

- Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1992.
- Albayrak, Hâlis, *Tefsir Usûlü*, İstanbul: Şûle Yayınları, 1998.
- el-Bağdâdî, İbrahim b. Muhammed, *er-Ravda fi'l-Kıraâtî'l-İhdâ Aşra*; (thk. Mustafa Adnan), Medine: Mektebetül-Ulûm, 1. Baskı, 1424/2004.
- el-Bağdâdî, İsmail, *Hedîyyetü'l-Ârifîn*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1955.
- el-Beğavî, Mesûd el-Ferrâ, *Meâlimu't-Tenzîl*, Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihî, 1375/1955 (Hâzin Tefsiriyle birlikte).
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahoâli Sâhbi's-Şerâa*, (thk. Abdulmu'tî Kal'acî), Beyrut 1405/1985.
- Bilmen, Ömer Nasûhî, *Büyük Tefsir Tarihi*, Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, 1955.

- Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Meral Yayınları, ts.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.
- , *Tefsir Usûlü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Cici, Recep, *Bir Osmanlı Fakihî Âlim Muhammed b. Hamza'nın Fıkıh Risaleleri*, Bursa: Emin Yayınları, 2006.
- Çetin, Abdurrahman, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*, İstanbul: Ensar Yayınları, 1995.
- , *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1982.
- Çetiner, Bedreddin, *Ebu'l-Berekât en-Neseî ve Medârik Tefsiri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995.
- Demirci, Muhsin, *Konulu Tefsire Giriş*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit), Beyrut: Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, ts.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelusî, *İkdu'l-Leâlî fi'l-Kıraati's-Seb'i'l-Avâli*, (thk. Alican Dağdeviren), İzmir: Dâru'n-Nil, 2. Baskı, 2011.
- Ebu'l-Kâsım b. Sellâm, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, (thk. Muhammed Zühayr Saviş-Muhammed Kenan), Beyrut 1986.
- Ebû Şâme, Abdurrahmân b. İsmâîl, *İbrâzü'l-Meânî min Hırzi'l-Emânî*, (thk. Mahmûd b. Abdulhâlık), Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1413.
- Emecan, Feridun, "Aydın", İstanbul: DİA, 1995.
- İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, Buyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Haleveyh, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed, *el-Huccetu fi'l-Kıraati's-Seb'*, Beyrut: Dâru's-Şurûk, 3. Baskı, 1399/1979.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, (thk. Muhammed Fuâd Abdulbakî), Kâhire: Mektebetü İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1972.
- Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Tefsirinin Kaynakları*, İstanbul: Kayhan Yayınları, 1990.
- Karabulut, Ali Rıza-Ahmet Turan, *Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslam Kültür Tarihi ile İlgili Eserler Ansiklopedisi*, Kayseri: Akabe Yayınları, ts.
- Karaçam, İsmail, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum farklılıklarına Etkisi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları, 1996.
- Kaya, Süleyman, "17. Yüzyıl Sonlarında Muhâlif Bir Metin: Muhammed b. Hamza el-Aydınî'nin Bey'u'l-İne Risalesi", *Dîvan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı Yayınları, 2009/1, sayı: 26.
- Kehhâle, Ömer Rıza, *Mücemu'l-Müellifin*, Dîmeşk 1957.
- el-Kurtubî, Muhammed b. Abdilvehhâb, *el-Miftâh fi'l-Kıraati's-Seb'ati'l-Müsemmine bi'l-Meşhûrîn*, (thk. Hâtim Salih ed-Dâmin), Dîmeşk: Dâru'l-Beşâir, 1. Baskı, 1427/2006.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Keşf an Vucûhi'l-Kıraati's-Seb'*, (thk. Muhyiddîn Ramazan), Dîmeşk 1394/1974.
- Mollaibrahimoğlu, Süleyman, *Süleymaniye Kütüphanesinde Bulunan Yazma Tefsirler (Metod ve Kaynakları)*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2002.
- en-Nehhâs, Ebû Ca'fer, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh*, (thk. Süleyman b. İbrahim), Beyrut 1991.
- en-Neseî, Mahmûd, *Medârikü't-Tenzîl*, İstanbul: Dâru Kahraman, 1984.

- Paçacı, Mehmet, “Osmanlı Medresesinde Tefsir Öğretiminin Yeri ve Çağdaşlıkla Karşılaşması”, *Osmanlı Toplumunda Kur’an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları I*, İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi, 2011.
- Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur’an’ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nuzûl’ün Rolü*, İstanbul: Şule Yayınları, 1994.
- es-Suyûtî, Celâleddîn, *Lubâbu’n-Nukûl fi Esbâbi’n-Nuzûl*, İstanbul: Salah Bilici Kitabevi Yayınları, ts.
- et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu’s-Sahih (Sünen)*, (thk. Muhammed Şakir), Kâhire ts.
- Turgut, Ali, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1991.
- ez-Zerkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilu’l-İrfân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, Mısır: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, 3. Baskı, ts.